

ЩОДО ПОНЯТТЯ СИСТЕМИ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Сергій Мирославський,

канд. юрид. наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
та банківського права

ДВНЗ «Української академії банківської справи Національного банку України»

У статті розглядаються проблеми систематизації цінних паперів, визначаються відмінності між термінологічними словосполученнями «система цінних паперів» і «класифікація цінних паперів», надається наукове визначення поняттю «система цінних паперів».

Ключові слова: система цінних паперів, цінні папери, класифікація цінних паперів.

З урахуванням істотності відмінностей природи та функціональних можливостей різних видів цінних паперів, що перебувають в обігу на території сучасної України, а також нового підходу до впорядкування правового регулювання цінних паперів, започаткованого у Цивільному кодексі України, актуальною є проблема їх систематизації. Основа систематизації цінних паперів знайшла своє відображення в Цивільному кодексі України та Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок».

Сучасні наукові та практичні дослідження даної проблеми привели до розроблення низки нових законів, покликаних систематизувати і цінні папери, і їх обіг. Це, зокрема, закони «Про розпорядчі цінні папери», «Про похідні цінні папери», «Про приватизаційні цінні папери». Зазначені документи об'єднані двома основоположними ідеями, а саме: систематизувати на законодавчому рівні цінні папери за групами та видами і законодавчо закріпити та врегулювати обіг відносно нових для України цінних паперів у гармонії із раніше наявними видами.

Дослідження окремих аспектів щодо систематизації цінних паперів здійснювали М. Агарков, Н. Нерсесов, М. Петров, Г. Шершеневич, Г. Шевченко, Я. Шевченко, В. Яроцький та ін.

При цьому саме поняття системи цінних паперів, яке часто використовується як у юридичній, так і економічній літературі, на жаль, не знайшло законодавчого закріплення. Зміст даного поняття не розкривається ні у нормах чинного законодавства, ні у проектах законів, ні у юридичній літературі. Крім того, поряд із цим поняттям у літературі і чинному законодавстві використовуються словосполучення «ринок цінних паперів», «класифікація цінних паперів», у які автори іноді вкладають то різний, то ідентичний зміст.

Метою цієї статті є з'ясування змісту та співвідношення понять: «система цінних паперів», «ринок цінних паперів», «класифікація цінних паперів» з метою вирішення питання про те, котре з них має бути покладене в основу систематизації цінних паперів у майбутньому законодавстві.

Під системою як такою звичайно розуміють сукупність визначених елементів, між якими присутній закономірний зв'язок або взаємодія. Системою є окремі предмети чи явища реальної дійсності, мислення та пізнання, що складаються із реально виділених частин, об'єднаних у єдине ціле. Систему можуть утворювати окремі тіла, явища, процеси, що вступають між собою у взаємодію, обмінюються енергією, виконують спільну функцію тощо [1, с. 626]. Виходячи зі змісту даного визначення, можна припустити, що система цінних паперів – це сукупність усіх визнаних законодавством видів цінних паперів, об'єднаних у єдине ціле.

Кожен з наявних видів цінних паперів, зазвичай, виконує свою, притаманну тільки йому функцію, однак тільки система цінних паперів, на наш погляд, спроможна забезпечити цілісне функціонування механізму реалізації майнових прав суб'єктів цивільно-правових відносин. Наявність саме системи цінних паперів, на нашу думку, дає можливість суб'єктам цивільно-правових відносин обрати найбільш зручний для конкретних умов спосіб здійснення своїх прав і обов'язків за допомогою цінних паперів. Система цінних паперів розширює можливості суб'єктів цивільно-правових відносин щодо практичної реалізації прав власності, зокрема опосередковує передачу прав власності, відступлення права вимоги тощо. Система цінних паперів виконує самостійні функції, зокрема це функція опосередкування руху товарно-

матеріальних цінностей, функція перерозподілу та руху капіталів в економіці держави. Здатність до виконання зазначених функцій, на наш погляд, має саме система цінних паперів у своїй єдності, і не існує можливості забезпечити виконання цих функцій, обмежившись використанням того чи іншого виду чи групи цінних паперів.

Про те, що цінні папери утворюють систему, свідчить той факт, що однакові ознаки можуть бути притаманні різним видам цінних паперів. Наприклад, іменними та на пред'явника можуть бути акції, облігації та інші цінні папери. Окремі види цінних паперів виконують однакові функції, але різними способами, наприклад, казначейські векселі й облігації внутрішніх державних позик.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» фондовий ринок (ринок цінних паперів) – це сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо розміщення, обігу й обліку цінних паперів і похідних (derivativів).

У юридичній та економічній літературі дане поняття має дещо інше визначення.

Поняття «ринок цінних паперів» А. Загородній визначає як частину ринку позикових капіталів, де здійснюється емісія, купівля-продаж цінних паперів [2, с. 75].

Як вважають І. Пилипенко, О. Жук (і ми з ними погоджуємося), ринок цінних паперів є взаємодія, що відбувається на ринках між його суб'єктами щодо випущених цінних паперів [3, с. 11].

Наведені визначення ринку цінних паперів не тільки в сукупності чітко відображають зміст даного поняття, але переконливо свідчать про неприпустимість його отождолення із поняттям «система цінних паперів».

Дещо складніше розмежувати поняття системи цінних паперів від уявлень про їх класифікацію. Так, у юридичній енциклопедії класифікація (від лат. *classis* – розряд і *facio*, від *facio* – роблю) визначена як система субпідрядних понять (класів об'єктів) тієї чи іншої галузі знань або діяльності людини, що використовується як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями чи класами об'єктів [4, с. 115]. На думку С. Маслової, класифікація цінних паперів – це поділ їх на види за певними ознаками. «Класифікація видів цінних паперів – це поділ видів цінних паперів на підвиди, які у свою чергу можуть поділятися на дрібніші підвиди» [5, с. 98].

З аналізу наведених визначень можна припустити, що класифікація як така є поділом із метою встановлення зв'язків (схожих рис, окремих характеристик) між окремими елементами об'єкта класифікації. Наприклад,

цінні папери поділяються на строкові та безстрокові. За цим критерієм конкретна облігація може бути віднесена як до першого, так і до другого виду, а акція розглядатиметься тільки як безстроковий цінний папір, тобто не зможе бути класифікована за таким критерієм, оскільки не матиме спільної істотної ознаки у даному разі.

Отже, можна зробити висновок, що *класифікація цінних паперів* – це сукупність засобів (критеріїв), за допомогою яких здійснюється поділ усіх наявних видів цінних паперів на підвиди та різновиди з метою виявлення спільних і відмінних ознак між ними. Отже, класифікація, на нашу думку, має важливе теоретичне значення для наукового дослідження інституту цінних паперів. *Система цінних паперів*, запропонована у цій праці, має на меті закласти наукові основи побудови єдиного чіткого механізму ідентифікації кожного типу цінного папера відповідно до його категорії, групи, виду і має, передусім, практичне значення, оскільки може бути використана у майбутній законодавчій практиці. Сам термін «система» (від грецького *systema*) означає ціле, складене із частин; об'єднання, різноманітність елементів, що перебувають у відношенні та зв'язках між собою і утворюють певну цілісність, єдність [6, с. 463]. Із наведеного визначення системи випливає, що при визначенні поняття «система цінних паперів» треба врахувати взаємозв'язок із поняттями «цілісність», «структурність», «взаємозв'язок елементів системи». У даному аспекті слід погодитися із думкою Д. Лук'янца, який, досліджуючи проблему структури системи права, зазначає, що успіх пізнання системного цілого залежить від знання його частин, його складових [7, с. 3]. З урахуванням викладеного та мети побудови структури системи цінних паперів вважаємо за необхідне передусім визначитись із принципами системи цінних паперів, які дають можливість правильно відрізнити поняття «система» від поняття «класифікація». Будь-яка система ґрунтується на принципах цілісності, структурності, ієрархічності, взаємозалежності системи та середовища [6, с. 464]. Розглянемо дані принципи стосовно системи цінних паперів.

Принцип цілісності системи цінних паперів означає принципову несумісність властивостей системи до суми властивостей елементів, які її становлять. Іншими словами, з індивідуальних властивостей цінних паперів як елементів системи не виводяться загальні властивості системи, як це робиться у разі із класифікацією цінних паперів. Принцип цілісності характерний тільки для системи і тим відрізняє систему від класифікації. Принцип цілісності системи цінних паперів, на

нашу думку, вказує також на неприпустимість відокремлення однорідних та об'єднання неоднорідних елементів системи за різноманітними критеріями, як то: за емітентом, за забезпеченістю втіленого у папері права тощо.

Принцип структурності системи цінних паперів вказує на можливість опису системи через визначення її структури, а саме: через виявлення тих взаємозв'язків, які об'єднують елементи системи у види, поділяють їх на типи й об'єднують у групи, утворюючи при цьому єдину одноманітну структуру системи цінних паперів. Елементами структури системи цінних паперів нами пропонується вважати: поділ цінних паперів на види, типи, класи, виділення категорій та об'єднання видів у групи.

Принцип взаємозалежності системи і середовища відносно системи цінних паперів означає, що система цінних паперів формує і виявляє свої властивості у процесі взаємодії із середовищем, яким для системи цінних паперів є ринок цінних паперів, де здійснюється їх обіг. При цьому саме система цінних паперів є провідним активним компонентом взаємодії із ринком цінних паперів. Це можна пояснити тим, що саме функціональні можливості системи та її елементів визначають ті чи інші можливості ринку, не зважаючи на наявний на останньому попит. Наприклад, свого часу, відповідно до рішення Державної комісії із цінних паперів та фондового ринку від 18.03.2002 р., яке на сьогоднішній день скасовано [8, с. 34], відбулися зміни щодо системи цінних паперів у частині заборони обігу векселів на організованому ринку. Такі зміни призвели до втрати організованою частиною ринку цінних паперів відповідного інструменту та спричинили до пошуку учасниками ринку інших компенсуючих попит інструментів у межах тієї самої системи цінних паперів.

Принцип ієрархічності у системі цінних паперів означає, що на відміну від класифікації цінних паперів, їх система складається з елементів, кожний з яких може розглядатись як підсистема і водночас сама система цінних паперів є елементом більш ши-

рокої системи. Так, система цінних паперів є елементом системи об'єктів права. А група боргових цінних паперів як елемент самої системи цінних паперів має у своїй підсистемі такі види цінних паперів, як вексель, казначейські зобов'язання, облігації, ощадні (депозитні) сертифікати, кожен з яких у свою чергу поділяється на типи, зокрема, векселі поділяються на прості і переказні. Облігації поділяються на державні облігації України, облігації підприємств, облігації місцевих позик.

З урахуванням викладеного можемо визначити *систему цінних паперів* як цілісне, структурне, ієрархічне об'єднання всіх передбачених законом видів цінних паперів, що вказує на місце, роль, значення, функції, взаємозв'язки й особливості правового регулювання кожного із них у такому об'єднанні групуванням однорідних видів цінних паперів у групи та індивідуалізації конкретних видів за типами з одночасним визначенням категорій. Наприклад, акції й інвестиційні сертифікати, з огляду на їх основні функції засвідчувати пайову участь у власному капіталі емітента, мають бути об'єднані в групу пайових цінних паперів, що визначає їх індивідуальне місце у системі цінних паперів. Значення такого об'єднання розуміється нами як можливість застосовувати у деяких випадках єдині правила та норми до видів цінних паперів, об'єднаних у групу.

Література

1. *Філософський словник*. – К., 1986. – 800 с.
2. *Загородній А. Г.* Цінні папери: Фондовий ринок. – Л., 2000. – 168 с.
3. *Пилипенко І. І.* Цінні папери в Україні. – К., 2001. – 305 с.
4. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. – К., 2001. – Т. 3. – 792 с.
5. *Маслова С. О.* Економіко-правова природа цінних паперів в Україні: Фінансовий ринок. – К., 2002. – 304 с.
6. *Большая советская энциклопедия*. – М., 1976. – Т. 23. – 639 с.
7. *Лук'янець Д.* Про структуру системи права // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 12. – С. 3–8.
8. *Винокуров Д.* Вексель та вексельний обіг. – Х., 2005. – 376 с.

The problems of systematization of securities are examined in the article, the difference between terminological combinations of words «system of securities» and «classification of securities» is determined, the scientific definition of the concept «system of securities» is given.

В статье рассматриваются проблемы систематизации ценных бумаг, определяются отличия между терминологическими словосочетаниями «система ценных бумаг» и «классификация ценных бумаг», дается научное определение понятию «система ценных бумаг».

